

بِسْمِ اللَّهِ
رَبِّ الْعَالَمِينَ

ט

دفتر دوم
روایت صدر^(۱)

عَرْتَشِيَّة

علی‌اکبر‌نجبر‌کرمانی

|||

حسن کمالیان

موسسه فرهنگی تحقیقاتی

عزت شیعه | دفتر دوم (روایت صدر ۲)

تاریخ شفاهی زندگی فرهنگی، اجتماعی و سیاسی امام موسی صدر
به کوشش: حسین کالیان و علی اکبر رنجبر کرمانی
ویراستار: خمدعلی یساق
نمایه‌ساز: سمیه فرجی نمونه‌خوان: نسرین قدرتی
گرافیک: خانه طراحی آجهار
مدیر هنری: مهدی جوادی نسب طراح: مهرداد موسوی
صفحه‌آرا: سهیلا کوهنورد
ناظر فنی چاپ: سید محمد فروغی
نوبت چاپ: اول؛ ۱۴۰۰ نسخه
تیراز: ۵ نسخه
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۶۷۶-۹۵-۲ بهای: ۱۰۰۰ تومان
ناشر همکار: نشر راز نی

حقوق چاپ و نشر این اثر برای مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر خفظ است.

سرشناسه: کمالیان، محسن، ۱۳۴۳ -، گردآورنده

عنوان و نام پدیدآور: عزت شیعه، محسن کمالیان، علی اکبر رنجبر کرمانی.

مشخصات نشر: تهران، مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر؛ قم: راز نی، ۱۳۹۹

مشخصات ظاهری: ج، مصور، جدول، عکس، نمونه.

فروخت: روایت صدر ۱.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۶۷۶-۱۱-۲

وضعيت فهرست‌نویسي: فاپا

يادداشت: عنوان دیگر: عزت شیعه؛ تاریخ شفاهی زندگی فرهنگی، اجتماعی و سیاسی امام موسی صدر.

يادداشت: کتابنامه، ص. [۳۲۱-۳۲۳]

يادداشت: نمایه.

عنوان دیگر: عزت شیعه؛ تاریخ شفاهی زندگی فرهنگی، اجتماعی و سیاسی امام موسی صدر.

موضوع: تاریخ شفاهی زندگی فرهنگی، اجتماعی و سیاسی امام موسی صدر.

موضوع: صدر، موسی، --- - دوستان و اشتیانیان -- خاطرات

Sadr, Musa -- Freinds and associates -- Diaries

موضوع: مجتهدان و علماء -- لبنان -- سردشتname

Ulama -- Lebanon -- Biography'

شناسة افزوده: رنجبر کرمانی، علی اکبر، ۱۳۸۸ -، گردآورنده

رده‌بندی کنگره: DS ۸۷/۲

رده‌بندی دیویس: ۹۵۶/۹۴-۴۶

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۵۱۲۵۹۸۹

تهران، میدان هشت تیر / بالاتر از مسجد الججاد / کوچه شریعتی، پلاک ۱۰ ، واحد ۲

کد: ۴۴۸۱ (۲۴۸۱+۱) / ۴۴۸۱ (۲-۲) / قلم: ۴۴۸۱ (۲۹۸۱+۱)

www.imamsadr.ir / sadr@imamsadr.ir

ق، خ مدقق، خ قائم، کوچه ۱۱ پلاک ۵۱

تلفن: ۰۲۱ ۹۱۰۱۰۵۷۵ (۰۲۱) ۹۱۰۱۰۵۷۵

www.razeney.ir

۹ شهریور ۱۳۵۷ روز ربودن اوست.
سال‌ها می‌گذرد و زندان زمانه گشوده نشده
است و امام موسی صدر و دویار همراهش
همچنان در اسارت‌اند.

سال از مصادره آزادی می‌گذرد و
عجیب‌ترین جنایت تاریخ ادامه دارد.
برما و برهمه آزادگان جهان است که برای
پاسداشت حقیقت و گفت‌وگو و ادای
حق آزادی و مقاومت و وحدت
برای آزادی امام موسی صدر بی‌وقفه
تلاش کنیم...

برای آزادی امامی که برای دفع خطر از منطقه
در سفری رسمی در لیبی ربوه شد.
در این راه وظیفه صاحبان قدرت و نفوذ از همه
بیشتراست.

دست از پیگیری نمی‌کشیم و به شکستن
زنگیرهای ظلم و اسارت بس امیدواریم.
پیگیری را اینجا و اکنون و هرچا و هر زمان تا
آزادی و نجات عزیزانمان
ادامه می‌دهیم.

حسین، فرزندان و یاران او کشته شدند و اهل بیت او
همه به اسارت رفتند.

براستی این فاجعه چگونه رخ داد و آن جنایت را چه
کسی مرتکب شد؟

طبعاً یزید بود که فرمان داد، ابن زیاد بود که سپاه
فراهم کرد، عمر بن سعد بود که آن را به کربلا
آورد و شمر و سربازان او بودند که حسین را به قتل
رساندند.

اما اگر سپاهیان یزید تنها بیست یا پنجاه تن بودند،
آیا باز ممکن بود حسین کشته شود؟ آیا یزید، ابن زیاد و
عمر بن سعد باز می‌توانستند پیروز میدان شوند؟
قطعاً خیر!

پس چه چیز سبب شد تا آن فاجعه خلق شود؟
واضح است:

فرمان آمران، اقدام عاملان، تأیید حامیان و سکوت
خاموشان!

صریح بگوییم:

امت آن روز، همه در قتل حسین شرکت کردند!
همه آن امت، جز شماری اندک، با گفتار، کردار،
رضایت و سکوت خود، در خلق فاجعه کربلا
مشارکت جستند.

امام موسی صدر

این دفتر به همه انسان‌های آزاده‌ای تقدیم است که
وقتی فریاد اسارت این فرزند برومند علی و حسین
را شنیدند، از جان، مال، مصلحت و آرامش خود مایه
گذاشتند و به کمک او شتافتند.
براستی در میان ما ایرانیان مدعی پیروی از علی و
حسین، چه تعداد چنین کردند؟

فهرست

٩	سخن ناشر
١١	مقدمه
١٧	زندگى نامه
١٩	سرفصل هایی از زندگی امام موسی صدر
٣٣	آیت الله العظمی سید عبدالکریم موسوی اردبیلی
٥٥	آیت الله العظمی شیخ مجید الدین محلاتی
٧٣	سرکار خانم ریباب صدر
٨٧	آیت الله سید مرتضی مستجابی
١٠١	دکتر سید صادق طباطبائی
١٥٩	آیت الله شیخ علی اصغر مسلمی کاشانی
١٧١	حجت الإسلام و المسلمين شیخ محمد رضا نعمانی
١٨٥	استاد سید حسین شرف الدین
٢١٣	حجت الإسلام و المسلمين علی حاجتی کرمانی
٢٤١	آیت الله شیخ محمد مهدی شمس الدین
٢٥٣	آیت الله شیخ عبدالامیر قبلان
٢٦٩	استاد حسین الحسینی
٢٨١	دکتر سید محمود لواسانی
٣٠٩	سرکار خانم بتول لواسانی
٣٢٧	حجت الإسلام و المسلمين سید محمد غروی
٣٦٧	حجت الإسلام و المسلمين سید عیسی طباطبائی
٣٩٥	آیت الله شیخ محمود خلیلی
٤٤٧	حجت الإسلام و المسلمين سید رضا کشمیری
٤٦١	استاد سید مهدی حائری
٤٧٩	حجت الإسلام و المسلمين شیخ حسن اختری
٤٩٧	حجت الإسلام و المسلمين سید محمد سجادی

۵۰۹	استاد علی جنتی
۵۲۵	دکتر سید جعفر شهیدی
۵۳۵	دکتر سید علی اصغر غروی
۵۷۱	سرکار خانم لیلا علی موسوی
۵۸۳	پیوست‌ها
۵۸۵	نامه‌هایی از امام صدر به آیت‌الله مستجابی
۵۹۵	سندي تاریخی از آیت‌الله شیخ محمدمهدى شمس‌الدین
۵۹۷	نامه‌ای از امام صدر به استاد سید مهدی حائری
۵۹۸	نامه‌ای از استاد پرویز اتابکی
۶۰۸	امام موسی صدر و ملک حسن
۶۱۰	نامه‌ای از حجت‌الاسلام دکتر محمد هادی مفتح
۶۱۳	رجال نامه
۶۳۵	گفت و گونامه
۶۴۳	کتاب نامه
۶۵۳	تصاویر
۶۸۷	نمایه

سخن ناشر

کتابی که پیش رو دارید یکی از آثار ارزشمند درباره امام موسی صدر است که پژوهشگر امانتدار با دقیقی ستودنی مراحل تدوین و تحقیق آن را به سرانجام رسانده است.

مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر نظر به اهمیت تاریخی این کتاب تصمیم برچاپ و انتشار مجدد آن گرفت. شایان ذکر است که مؤلف محترم پیش از این با تلاش خود کتاب را به چاپ رسانده بوده است.

در چاپ جدید، کتاب از نو صفحه‌بندی شد و فهرست موضوعی نیز براساس شماره بندهای کتاب تنظیم شده تا دسترسی به موضوعات کتاب برای علاقه‌مندان سهل‌تر شود. امید که این شیوه سودمند افتد.

مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر

مقدمه

آنچه این دفتر به خوانندگان عزیز تقدیم می‌کند، متن کامل تعداد ۲۵ گفت‌وگوی دیگر نگارندگان با دوستان، نزدیکان و همکاران امام موسی صدر است که در بازه زمانی زمستان ۱۳۷۴ تا پاییز ۱۳۸۳ انجام گرفته است. در انتخاب کسانی که طرف گفت‌وگو قرار گرفتند، چون همیشه، تنها یک معیار وجود داشت: هرکس با امام صدر انس، تاریخ و نتیجتاً روایتی برای گفتن داشت، بدون توجه به سلایق سیاسی و جایگاه اجتماعی او، مشتاقانه آماده شنیدن سخنانش بودیم. اغلب گفت‌وگوها در محل سکونت یا کار راویان انجام گرفت؛ شماری در قم و تهران، تعدادی در اصفهان و شیراز و بعضی در بیروت و صور. عزیزانی که با آنان به گفت‌وگو نشستیم، تنها از سر محبت و عشق به امام صدر، و غالباً بی‌هیچ آشنایی قبلی، دعوت ما را پذیراً شدند. بخشهایی از سخنان اغلب این وفاداران، سروده‌های دل آنان است در خلوت با خاطرات امام صدر و جویندگان راه و صد البته خود او، و ناگزیر آمیخته با اشک و آه فراق و انتظار.

*

ساختار و هندسه دفتر حاضر از پنج بخش اصلی تشکیل شده است: بخش اول یا «زندگی‌نامه»، که طی آن برگ‌هایی از کارنامه زندگی امام صدر، در قالب یک «مقطع شمار» و یک مقاله، به طور گذرآ ورق خورده است؛ بخش دوم یا «گفت‌وگوها»، که درونمایه اصلی دفتر حاضر را تشکیل می‌دهد؛ در ترتیب درج گفت‌وگوها و تقدم و تأخیر آن‌ها، هیچ عاملی جز تاریخ معاشرت راویان با امام صدر و گاهشمار زندگی آن بزرگوار، مد نظر نبوده است. هر جا سخن راوی نیازمند توضیح، تدقیق یا مستندسازی بوده است، در پی نوشت روشن شده است. بخشی از پی‌نوشت‌ها، ناگفته‌های انباشته شده در سینه نگارندگان است که چون نمی‌دانند تا کی

توفیق نوشتن دارند، از فرصت پدیدآمده به تناسب بهره برده‌اند^۱. چه بسا برخی خوانندگان به مطالعه متن گفت‌وگوها اکتفا و از رجوع به پی‌نوشت‌ها خودداری کنند. حال آنکه مدت و دققی که صرف تحقیق در منابع و تنظیم پی‌نوشت‌ها شده، از نگارش متن گفت‌وگوها کمتر نبوده است.

بخش سوم یا «پیوست‌ها» که طی آن، برخی نامه‌ها و اسناد تاریخی، که یا راویان این دفتر را با امام صدر پیوند می‌دهند، یا توسط این عزیزان مورد استناد واقع شدند، یا در تشریح روایات آنان مفید هستند، به ترتیب درج گفت‌وگوها ارائه شدند؛

بخش چهارم یا «تصاویر» که جایش در دفتر اول «عزت شیعه» خالی بود، و تصاویر شخصی، خانوادگی و اجداد امام صدر، و نیز تصاویر مشترک آن بزرگوار با برخی راویان و چهره‌های مطرح شده توسط آنان را به نمایش گذاشته است؛

بخش پنجم یا «نمایه‌ها» که افرون بر اعلام، سه پاره مهم دیگر را در بر دارد: رجال‌نامه، که شرح حال مختصر برخی شخصیت‌های مؤثر اما ناشناخته یاد شده در این دفتر را ارائه کرده است؛ گفت‌وگونامه، که فهرست تفصیلی کلیه گفت‌وگوهای انجام‌شده در چارچوب طرح «روایت صدر» تا کنون را ثبت نموده است؛ کتابنامه، که شناسنامه‌تمامی منابع و مأخذ دفتر حاضر را گردآورده است؛ برگه الحقی دفتر، شجره‌نامه خاندان شریف صدر را نشان می‌دهد، که اجداد مرحوم آیت‌الله سید صالح شرف‌الدین موسوی عاملی (۱۲۱۷-۱۱۲۲ قمری) و نیز فرزندان و احفاد ذکور آن بزرگوار را با یکدیگر پیوند داده است؛ انسان‌هایی که به تعبیر حکیم آلمانی گوته در حق افلاطون، هریک «اهل معنایی بودند که بر روی زمین سرگردان ماندند». همواره برای نگارندگان سؤال بوده است که استناد سید محمدعلی جمالزاده و پدر ایشان مرحوم سید جمال‌الدین واعظ اصفهانی، چگونه با امام صدر نسبت دارند؟ آیات‌الله سید محمد صدر نخست وزیر اسبق عراق و پدر ایشان علامه سید حسن صدر، با امام صدر چه نسبتی دارند؟ آیت‌الله حاج آقا حسین خادمی و نیز آیات بزرگوار سید مرتضی مستجابی و سید مهدی صدر عاملی، با امام صدر چه پیوندی دارند؟ و بالاخره برجستگان امروز خاندان صدر در عراق، سید مقتدى و پدر معظم او صدر ثانی، چه ارتباطی با آن بزرگوار دارند؟ شجره‌نامه تهیه شده، که ان شاء‌الله در آینده توسعه بیشتری خواهد یافت، این قبیل سؤال‌ها را به روشنی پاسخ داده است.

*

گفت‌وگوهای دفتر اول «عزت شیعه»، عمده‌تر به روایت اقدامات امام صدر طی دهه‌های اول و خصوصاً دوم اقامت آن بزرگوار در لبنان اختصاص داشت. آن اقدامات در قالب چند محور مهم زیر قابل طبقه‌بندی بودند:

۱. مسئولیت کلیه مطالب مندرج در پی‌نوشت‌های این دفتر به عهده نگارنده اول است.

- بازسازی هویت، انسجام و عزت تاریخی شیعیان لبنان؛

- پرچم‌داری حرکت گفت‌وگوی ادیان و تقریب مذاهب؛

- تکوین جامعه مقاوم و مقاومت لبنانی علیه اسرائیل؛

- حمایت از مبارزات مردم و گروه‌های فلسطینی علیه اسرائیل؛

- حمایت از انقلاب اسلامی ایران؛

- سرنوشت و پیگیری مستله امام صدر.

گفت‌وگوهای دفتر حاضر اگرچه در تکمیل و تدقیق محورهای فوق الذکر نیز سهمی وافر دارد، اماً عمدتاً محورهای نوین زیر را مورد توجه قرار داده‌اند، که بر اقدامات امام صدر طی دوران‌های اقامت در ایران، عراق و اولین دهه اقامت آن بزرگوار در لبنان پرتو می‌افکند:

- تحصیلات و جایگاه حوزوی در ایران و عراق؛

- اصلاح‌گری و نوآندیشی دینی؛

- تأسیس حوزه‌های علمیه نوین در لبنان؛

- گسترش مرزهای نفوذ اسلام و تشیع به آفریقای سیاه؛

- رسالت روحانیت، مرجعيت و رهبری شیعه؛

- رابطه با دولتهای عربی و نظام شاه؛

- اخلاق سیاسی.

اگرچه هریک از گفت‌وگوها، نکات بدیع و خاطرات منحصر به فردی را درباره امام صدر مطرح ساخته است، با این حال ممکن است برخی روایات نیز در بعضی از آن‌ها تکراری به نظر برسد؛ این مطالب اگرچه به ظاهر تکرار است، اماً در واقع نوعی تأکید و تأیید از سوی شاهدان عینی و معاشران امام صدر است که حقایق تاریخی را مستندتر و متواتر می‌سازد.

*

گفته‌اند سقراط پرسشگر موفق را کسی می‌دانست که با طرح سؤال‌های حساب‌شده و متنوع، پاسخ‌دهنده را به شکافتن حقایقی کشاند که در پی کشف آن است. نگارندگان نیز با تواضع، در پی این اندیشه بودند. کیفیت و تنوع سؤال‌هایی که با راویان مطرح شد، نه تنها در کیفیت و جهت‌گیری روایت‌ها مؤثر بوده است، که صد البته از دل مشغولی‌ها و علایق قلبی نگارندگان نیز متأثر. اگرچه در گفت‌وگو با راویان دفتر حاضر به قدر امکان تلاش گردید تا تمامی محورهای نوین فوق الذکر مورد کندوکا و قرار گیرد، اماً صادقانه اعتراف داریم که به سبب پاره‌ای دغدغه‌ها، برخی موضوعات را مورد توجه مضاعف قرار دادیم:

از جایگاه حوزوی، فقهی، فلسفی و اجتهادی امام صدر بیشتر سؤال کردیم، چون آن را پشتونه اصلی دردمندی‌ها و افکار ناب و اصلاح‌گرانه آن بزرگوار در عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی،

اقتصادی و سیاسی جامعه اسلامی امروزمان می‌دانیم؛ درباره این موضوع بیشتر سؤال کردیم، چون برخی حاکمان، حوزویان و روشنفکران را از طرح ابداعات، نواندیشی‌ها و راهکارهای پیشنهادی ایشان هراسان و به همین سبب، منکر اصلاح آن‌ها یافتیم؛ درباره این موضوع بیشتر سؤال کردیم، چون مثل بسیاری بزرگان باور داریم، که ابعاد فقهی و فلسفی شخصیت امام صدر، تحت الشعاع عظمت اخلاقی، اجتماعی و سیاسی ایشان قرار گرفته است ...

از اخلاق سیاسی و جلوه‌های متنوع آن، خصوصاً صبر، انصاف، جوانمردی، احترام و مهربانی امام صدر با منتقدان، مخالفان و حتی دشمنانشان، بیشتر سؤال کردیم؛ چون آن را از رموز موفقیت آن بزرگوار در دیار غربت لبنان یافتیم، و نیز فقدانش را از اسباب سقوط گروههای برقی شخصیت‌های سیاسی حتی صالح کشورمان، در دیده مخاطبان آشنا و افکار عمومی مردم؛ امام صدر اگرچه قانون را بر تمامی شئون جامعه حاکم می‌شمارد، اما هرگز آن را به کمین‌گاهی برای شکار مخالفان بدل نساخت، و نه هنگام وضع و نه زمان اجرای آن، غنچه‌های محبت و دیگر ابعاد عواطف انسانی را زیر چکمه‌های آن له نکرد. از اخلاق سیاسی و منحصر به فرد امام صدر بیشتر سؤال کردیم، چون الگو برداری از آن را تنهای راه راهبری جامعه به سوی اعتماد، نشاط، انسجام و اقتدار ملی می‌دانیم ...

از سرنوشت و روند پیگیری مسئله امام صدر بیش از پیش سؤال کردیم؛ چون با کشف شواهد تازه^۱ بر این اعتقاد راسخ‌تر شدیم، که اراده‌ای شوم در منطقه و جهان، با بکارگیری برخی مخالف قدرت در سوریه، بعضی گروههای فلسطینی، پاره‌ای گروههای لبنانی و نیز برخی جریانات موالي و معارض نظام شاه در ایران، رژیم عمر قذافی را در اجرای عملیات ریایش، اسارت و پنهان‌سازی حقیقت، تشویق، هدایت و پاری کرده است؛ از این موضوع بیش از پیش سؤال کردیم، چون به رغم گذشت قریب سه دهه از ربوده شدن امام صدر، و به رغم جایه‌جا شدن ده‌ها دولت و پارلمان در ایران و لبنان، و با وجود سال‌ها تلاش مراجع، نخبگان و دوستداران ایشان، کمترین نشانه‌ای از اصلاح و سامان‌یابی روند پیگیری در افق نیافتیم؛ و بالاخره درباره این موضوع بیش از پیش سؤال کردیم، چون مانند گذشته و بلکه بیش از آن، به امکان حیات امام صدر خوشبین و امیدوار هستیم ...

*

دونمایه دفتر حاضر نیز چونان دفتر پیشین، اصیل و دست اول است؛ کلیه گفت‌وگوها، در چارچوب طرح «روایت صدر» و متناسب با امکانات متواضع آن، طراحی، اجرا، پیاده، ترجمه، تنظیم و ویرایش شدند. نامه‌ها و اسناد، تدریجیا و طی سال‌ها، با مراجعه مستقیم به صاحبان آن‌ها گردآوری شده است. رجال‌نامه و شجره‌نامه، با تبع صبورانه در کتب رجال و انساب، استخراج و تنظیم شدند.

^۱. ر.ک. به مقاله مورخ ۸۴/۱/۳ نگارنده تحت عنوان «کنکاشی در اسرار ربوده شدن امام موسی صدر: ۱- همدستان منطقه‌ای قذافی» در سایت‌های بازتاب، پایگاه اطلاع‌رسانی امام موسی صدر و در جست‌وجوی امام موسی صدر.

هیچ جزئی از اجزا دفتر حاضر، با ارجاع یا بدون آن، از جایی به عاریت گرفته نشده است و سپاس خداوند متعال را، که چنین هنری از عهده نگارندگان ساخته نیست.
پیش از چاپ دفتر حاضر، برخی گفت‌وگوها یا پاره‌هایی از آن‌ها، به مناسبت یا بنا بر ضرورت، از سوی نگارندگان در اختیار بعضی مؤسسات، مطبوعات یا سایت‌های اینترنتی قرار گرفته و منتشر شده است. مواردی که چنین بوده است، ذیل صفحه آغازین آن‌ها قید شده است.

*

تهیه دفتر حاضر نیز مانند هر کتاب و دفتر دیگر، بدون مساعدت پاره‌ای دوستان امکان‌پذیر نبوده است: قبل از هرچیز باید از اعضای محترم خانواده امام صدر، خصوصاً آقایان سید صدرالدین صلد، مهدی فیروزان و خانم‌ها سیده رباب (شرف‌الدین) و سیده حوراء صدر (فیروزان) صمیمانه تشکر کنیم. این عزیزان بودند که فرصت حضور در برخی کنفرانس‌های «کلمه‌السواء» و نتیجتاً امکان دیدار و گفت‌وگو با دوستان امام صدر در لبنان را برای نگارندگان فراهم نمودند. همچنین این عزیزان بودند که اغلب تصاویر کتاب حاضر را ساخته‌مندانه در اختیار نگارندگان قرار دادند.

از آیت‌الله حاج شیخ محمود خلیلی، یار باوفا و سفیر شایسته امام صدر در ایران نیز تشکر می‌کنیم، که با بیان خاطرات و ارائه توضیحات و راهنمایی‌های ارزشمند و منحصر به فرد خود، نگارندگان را در تدقیق، «تعديل» و تکمیل دفتر حاضر یاری نمودند. در هر مرحله از راه که تصادم روایات راویان فهم برخی واقعی را بر نگارندگان ناممکن می‌ساخت، توضیحات روشنگر ایشان بود که از راه می‌رسید و مسیر درست را نشان می‌داد. بی‌مبالغه می‌گوییم که در جمع یاران و دوستداران امام صدر در ایران، از نظر وفاداری، اخلاص، دلسوزی و احساس مسئولیت نسبت به آن بزرگوار، کمتر کسی را چون ایشان یافته‌یم.

دوست عزیzman حاج علی جابر، بدون شک دینی بزرگ بر گردن نگارندگان و خوانندگان دفتر حاضر دارد؛ کلیه گفت‌وگوهای لبنانی این دفتر، با راهنمایی، هماهنگی، همراهی و مساعدت این دوستدار مخلص امام صدر انجام گرفت. روزهای متوالی خیابان‌های بیروت، جبل و صور را زیرپا گذاشتیم که اگر هفته‌ها و ماه‌ها نیز به طول می‌انجامید، قطعاً در کنارمان بود. از صمیم قلب می‌گوییم که دوستی با این برادر بسیجی لبنانی، از بهترین پاداش‌های نگارندگان در پیگیری مسئله امام صدر بوده است.

دوستان عزیز، حجت‌الاسلام سید مصطفی مطبعه‌چی، علیرضا محمودی و مهندس سید مجتبی موسوی نیز که محققانی دردمند و نکته‌سنجد هستند، در تهیه این دفتر سهم بسزایی دارند. برخی گفت‌وگوهای ایرانی این دفتر، با راهنمایی، هماهنگی یا همراهی این برادران انجام گرفت. از برکات دوستی با این برادران، دسترسی به پاره‌ای کتاب‌ها و مقالات مورد نیاز و نیز آشنایی با بعضی پژوهشگران فاضل بود که کار تکمیل پی‌نوشت‌ها، پیوست‌ها و نمایه‌های انتهایی دفتر را تسهیل

نمود. دو برادر اخیر، به رغم مشغله‌های تحصیلی فراوان، از سر لطف متن کامل دفتر حاضر را خواندند و همه درایت فاضلانه خود را در خدمت تدقیق، تکمیل و اصلاح آن بکار بردند. از مورخ گران‌قدر حجت‌الاسلام و المسلمین شیخ ناصرالدین انصاری قمی نیز تشکر می‌کنیم که با در اختیار نهادن عزیزترین کتب رجالی و انساب خود، تهیه شجره‌نامه خاندان صدر را برای نگارندگان ممکن نمود. از آیت‌الله سید محمدعلی روضاتی و استاد بزرگوار حجت‌الاسلام و المسلمین رسول جعفریان نیز باید یاد کنیم که با تدوین و انتشار نسخه ارزشمند خاندان روضاتیان، سنت حسنہ شجره‌نامه‌نویسی را احیا و ما خوانندگان کتاب جذاب اسنادی از خاندان روضاتیان را با چندوچون آن آشنا کردند.

*

و بالاخره آنکه در این دفتر اگرچه از علو شخصیت امام صدر سخن در میان است، اما نه می‌خواهیم از آن بزرگ‌مرد افسانه بسازیم، و نه چنین کاری را خدمت به امروزیان، آیندگان و حتی خود آن بزرگوار می‌دانیم. امام صدر اگرچه یک انسان کامل بود، اما کاملاً نیز یک انسان بود. رأی آن بزرگوار را، هرچند حقیقتاً بحرالعلومی بود و جامع‌الفنون، اما هرگز رأی آخرین نمی‌دانیم؛ درباره شخصیت امام صدر پژوهش می‌کنیم، تا با استنباط الگوهای رفتاری ایشان و نیز با فهم منطق و اصول ارزشی حاکم بر آن‌ها، مشعلی فرا روى راه امروزیان و آیندگان روشن سازیم؛ مشعلی که نه خود آن، که حقیقت انتهای راه فرا روى آن قداست دارد.

خداوند متعال را بی‌نهایت شاکریم که به ما توفیق داده است، در حالی که هرگز خود را در خور نمی‌دیده و نمی‌بینیم، در بحر بی‌کران محبت امام صدر غوطه‌ور باشیم. از خدای بزرگ می‌طلبیم تا سخنان از دل برخاسته راویان بزرگوار این دفتر کمک کند، فریادهای امام صدر در فضای این مرز و بوم طنین انداز شود، دردهای آن بزرگوار در جان بی‌دردان جامعه زنده گردد، هشدارهای ایشان دیدگان حوزه‌یان عزیzman را بازنتر کند، ایمان ایشان به کرامت انسان مطمحل نظر مردم و خصوصاً مسئولان محترم قرار گیرد، تجربیات ایشان به رساله‌ها کشانده شود و حماسه‌های ایشان به زیباترین وجه حماسه‌سرایی گردد.

قم مقدم - تابستان ۱۳۸۵

محسن کمالیان، علی اکبر رنجبر کرمانی